

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon

A 13. században, az aranybullák évszázadát, a nagy gazdasági és társadalmi átrendeződés idejét élte Magyarország. A mezőgazdaságban megjelent új technikák valamint az ország népességének a gyarapodása lehetővé tették az addigi önellátó gazdasági forma túlhaladását és ezzel egy jobb életminőség megvalósítását. Az ország mind nagyobb területeinek bekapcsolása a gazdaság vérkeringésébe és a föld intenzívebb megművelése együtt járt a korábbi bonyolult társadalmi szerkezet lassú átalakulásával, és a társadalomban a két nagy csoport, a nemesség és a jobbágyság megjelenésével, amelyek alapjogai és kötelezettségei a nyugat-európai társaikhoz hasonlóan azonosak voltak. A korszak embere bizakodva tekintett a jövőbe, és törekedett szabadságjogainak megszerzésére, és arra, hogy e jogokat maga és társai részére privilégiumokban biztosítsa. Reménykedett az írásban lefektetett jogok és köteleességek, amelyeket a királytól nyert el, állandóságában.

Magyarországon a királyi hatalom a Nyugat-Európában nem látott hatalmi túlsúllyal, erőttöbblettel rendelkezett az ország más hatalmi tényezőivel szemben. A 13. század idejéig az országban a király szava parancsolt. A társadalmi és gazdasági változásokkal és a társadalom átrétegződésével egy időben megváltozott a királyi hatalom helyzete. Elvesztette mindenhatóságát, válságba került és immáron új alapokon majd csak közel egy évszázad múlva nyerte vissza korábbi erejét. Addig természetesen számos sikeres és sikertelen kísérlet született a központi hatalom tekintélyének a megerősítésére, amelyek között az államháztartás átszervezése, az ország védelmének erősítése mellett szerepelt az idegen, a királyt szolgáló és neki adózó népcsoportok befogadása, amelytől sohasem idegenkedtek az Árpád-házi királyok, sőt utódaik sem.

Így érkeztek Magyarországra a városokat alapító latin majd német hospesek. Az előbbieket Fehérváron, Esztergomban, Pécsen, Egerben, Váradon és Zágrábban találtak új otthonra, az utóbbiak Buda-Pestújhegyen, Nagyszombaton, Pozsonyban, Sopronban, Kassán, Eperjesen és más felvidéki településeken foghattak hozzá a városi élet kialakításához. Mellettük – mint említettük – jelen-

tős számú népcsoportok érkeztek. Nyugatról a később szászoknak nevezett németek, akiket a királyok Erdélyben és a Felvidéken telepítettek le, továbbá keletről mások mellett a kunok és jászok, akik az Alföldön kaptak helyet, és hadi szolgálataik valamint adóik fejében jelentős kiváltságokat nyertek más határőr szolgálatot teljesítő népekkel, pl. a székelyekkel együtt. Kiváltságaikkal mintegy „átlyuggatták” azt az egységes jogi szövedéket, amely az egész országra kiterjedően átfogta a Magyarországon élő népességet.

A magyar királyság a 13. században fejlettségét tekintve olyan szinten állt, hogy be tudta fogadni a hospeseket, akik saját jogukat hozták magukkal, és aszerint éltek, mivel a király megadta számukra a lehetőséget, és ők éltek vele hosszú évszázadokon át, igaz, módosulások időközben bekövetkeztek. A származás szerinti jog nem volt ismeretlen a germán korban, ahol a korai időszakban a területi és személyi jog egybe esett. A későbbi időszakban, az 5. századtól a germán birodalmak korában a népek és törzsek keveredésével a népjogokban kialakult a származáson alapuló, személyhez tapadó jog elve, amely egy személyileg meghatározott csoportot, kört illetett meg és kötelezett, másrészt az ehhez tartozók bárhol is éltek, e jog védelme alatt álltak. E jogot ismerte már a Lex Ribuaia (623–639), és egy 768. évi kapituláré rögzítette, hogy a „rómaiak” és száliak a saját származásuk joga szerint (lex originis) élhetnek a frank birodalom bármely vidékén lakjanak is. E jog érvényesítésének a formája az volt, hogy az illető személy bíró előtt kijelentette ragaszkodását a származási jogához (professio juris). A Karoling kortól kezdve a törvényhozók igyekeztek a hatályos jogban a területiség elvének a megvalósítására, és a származástól független területiség elve a 11. századtól a szokásjogban is érvényre jutott. A származási jogot II. Konrád császár 1038-ban Rómában kiadott törvényében hatályon kívül helyezte, jóllehet Itáliában még a 13. században előfordultak esetei. Erre az időre azonban már mindenki saját városának falujának vagy tartományának jogával élt.

A Magyarországra érkezett hospesek joga nem állt közvetlen összefüggésben a törzsi eredetű származási joggal, de közöttük azonosságok fedezhetők fel. E vendégek akár városlakóként, akár másképpen egy-egy meghatározott vidékre, területre érkeztek, kezdetben a királytól kapott jogok és kiváltságok csak saját közösségeikre, és azok tagjaira terjedtek ki, amelyet jól mutat a városba érkező hospesek első pecsétjének felirata, amely nem a város pecsétje, hanem a hospeseké volt. Később, amikor jogaik, az egész városra illetve annak lakosságára terjedtek ki, születtek a városi pecsétek. Utóbb vált tehát az etnikai jellegű személyes jog területi joggá. Mindez figyelemmel kísérhető az általunk tanulmányozott erdélyi szászok esetében, akik nemcsak városlakó hospesekként érkeztek, hanem jelentős területet kaptak a királytól. Az idők folyamán, éppen az 1224-ben kiadott Andreanum nyomán személyes jogaik területileg lettek hatályosak.

A hagyományosan elfogadott nézet szerint Erdélyben az idegenek, köztük a németek, a 11. század elején jelentek meg, és nagyobb számban II. Géza király

uralkodása alatt érkeztek. Feltételezés csupán, hogy abban szerepet játszott az 1147–1149. évi keresztes hadjárat. Ám 1191 és 1196 között a pápai legátus említette, hogy II. Géza király adta át a flandriaiaknak a pusztaságot (desertum), és maga az Andreanum hivatkozik arra, hogy kiváltságait Géza királytól kapták. A két adatnak mindenképpen hinnünk kell, Géza király az Altlandba, a Nagyszeben–Újegyház–Nagysink tengely két oldalán letelepedőknek kiváltságokat adott, amely mindenképpen kiterjedhetett az önálló bírászkodásra, és arra, hogy közösségeik életét autonóm módon szervezzék meg, azaz a magukkal hozott jogok szerint éljenek közjogi és magánjogi tekintetben egyaránt. A bizonyára a két fél képviselői között szóban született megállapodás pontjai újabbak mellett bekerültek később az Andreanumba.

Az erdélyi szászok kiváltságlevele, az Andreanum megszületésének körülményeit fedő homályt ma már nem lehetséges teljesen eloszlatni, éppen a korabeli hírforrások hiánya miatt. Az oklevélben leírt kiváltságokat az erdélyi német hospesek (fideles hospites nostri Theutonici Ultrasilvani universi) kapták. A szász elnevezés később alakult ki, talán véletlenül, amint a török idők után Magyarországra érkező németek sváb elnevezése, mivel a szászok mellett a német birodalom számos szögletéből érkeztek bevándorlók. Az oklevél kiadásának körülményei sem tisztázhatók pontosan. A kutatás úgy véli: miután II. András király nem tudott együttműködni a Barcaságban letelepített német lovagrenddel, amelynek önállósodási törekvéseit a pápa is támogatta, elhatározta kiűzésüket. Mielőtt vállalkozásához hozzáfogott, magát és az ország határának védelmét biztosítani akarván a Dél-Erdélyben letelepített német hospeseknek kiváltságlevelet adott, amely az első és legteljesebb írásbeli megfogalmazása azon etnikai kiváltságoknak, amelyekből egész sereg született a 13. század folyamán. Végül maga a kiváltságlevél eredetije nem maradt fenn, legkorábbi hiteles átirása I. Károly király 1317. május 25-i oklevelében található. Ilyen módon valódisága kétséges, ám mivel beletartozik a 13. századi nagy kiváltságlevelek sorába, és azoknak szellemiségével egybevág, adatainak hitelessége vitán felül áll. Mielőtt összehasonlításokat tennénk az Andreanum és a más népeknek adott etnikai autonómiák között, vegyük számba az erdélyi német hospeseknek adott jogokat és kötelezettségeket.

Az oklevél, mint társai, az egyes jogokat és kötelezettségeket nem egymástól elválasztva, külön csoportba szedve írja le, hanem az egyes esetek és témák keverednek benne, viszont alkotójának lényegre törő szemléletmódja következtében nem tartalmaz olyan pontokat, amelyek gyorsan tovatűnő korabeli aktualitásokra vonatkoznak. E tekintetben jelentős különbség észlelhető közte és a többi privilégiumlevél – beleértve a magyar nemesség későbbi sarkalatos szabadságait tartalmazó 1222. évi aranybullát is – között. Szinte hiányzik belőle a középkori ember apró részletekre kiterjedő, azokat a lényegesekkel egyenlő mércével kezelő szemlélete.

A privilégium-levél mindenekelőtt a szászok területét határolta körül kiterjesztve ezt addig általuk nem birtokolt területekre. A nyugati végét Szászváros-

nál (Orăștie) jelölte meg, a keletit pedig Barótnál (Barolt) vonta meg. Kiterjesztette továbbá a székelyek földjére, amely nem azonos a későbbi székely területekkel, Sebes (Szászsebes, Sebeș) és Daróc (Homoróddaróc, Drăușeni) földjére. A területet nyugat felől a szász szórványok lakta, Hunyad megye, délen az országhatár és a már románok lakta Fogarasföld, keleten a Székelyföld, északon pedig Küküllő és Fehér megyék határolták. Keleten Fehér megye néhány csíkban választotta el a Szászföldet Fogarasföld és Brassó vidékétől, a Barcaságtól, amelyre utóbb kiterjedtek az Andreanumban leírt jogok. Megkapták továbbá a vlahok és besenyők erdejét vizeivel együtt velük közös használatra. E terület a Fogarasföldet jelenthette és az oklevél egyúttal őrizi annak emlékét, hogy itt a besenyők egykoron határvédelmi feladatot láttak el. A királyi adományozáshoz tartozó erdőknek a vizekkel együtt minden hasznát a gazdagok és a szegények egyformán élvezhették, és igénybe vehették az ott vezető utakat. Az adományozott terület kiemelt védelmét jelentette, hogy a királytól bárki falvakat vagy praediumokat kért fel adományozásra, és ha azt a király megtette, a szászok ennek azonnal ellentmondhattak. E cikkelyek a jog erejével messzemenőig biztosítják a szászok, a királyi nép földjének védelmét.

A nekik adott föld pontos körülhatárolása és védelmének jogi biztosítéka után a privilégiumlevél a hatalmi viszonyokat tisztázta, amennyiben a király kivette őket bármely mindenkori tisztségviselőjének a hatalma alól, előjárójuként a szebeni ispánt rendelte – föléje később még az erdélyi vajda, mint az egész territorium vezetője került –, aki a királyi akaratot közvetítette feléjük, illetve a király képében döntött a hozzá fellebbezett illetve eljuttatott bírósági és egyéb ügyekben. A következő cikkely azonban siet rögzíteni a középkori városi és etnikai autonómiák legfontosabbikát, a szabad bíró- illetve tisztségviselő választást, jóllehet azt néven nem nevezi (*comes ... Cybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus...*), mégis ez olvasható ki a sorokból, ám a bemutatási kötelezettségre utalnak a következők: hacsak nem közöttük él, és a nép választja (... *sit infra eos residens, et ipsum populi eligant...*). Ugyane cikkelyben kiköti, hogy tisztséget a „szebeni megyében” (*in comitatu Cybiniensi*) pénzen vásárolni senki se merészeljen. Ekkor még nem dönt el, hogy milyen igazgatási rendszerben fognak élni. A *comitatus* szó arra utal, hogy a király kezdetben önálló megyét kívánt szervezni nekik. A szabad tisztségviselő- illetve bíróválasztással együtt jár a törvénykezés, azaz igazságszolgáltatás szabadsága, ami ugyancsak jelen van a cikkelyek között, amely szerint felettük saját bírójuk ítélezhet, és csak akkor idézheti őket bárki a király elé, ha saját bírójuk nem tud az ügyben dönteni (...*nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice non possit terminari.*)

A cikkelyben a fellebbezési formák (király, szebeni ispán) mellett arról is szó esik, hogy ha – nyilván megegyezés nyomán – más bírói fórum elé járulnak, akkor sem szabad rájuk csak a szokásos bírságot kiszabni. Ez utóbbi rendelkezés már az eljárásjog területéhez tartozik, amint a következő is, amely szerint pénzbeli ügyben tanúkat csak saját vidékükéről állíthatnak, mivel őket a király

mindenki másnak a joghatósága alól kivette. Ha a rendelkezés hatályát nem szűkítjük le az abban szó szerint leírt pénzügyekre (*causa pecunialis*), hanem kiterjesztjük azt vagyoni jogi ügyekre, amire lehetőséget ad számunkra egy, igaz, későbbkori oklevélbeli megállapítás, akkor a rendelkezés a szászok helyzetének az őket körülvevő hűbéres világtól eltérő magánjogi állásának elismerését fejezi ki. Számunkra csak így van értelme e cikkely bekerülésének a privilégiumlevélbe. Jelen esetben tehát nemcsak az adóssági és zálogügyekre valamint a hozzájuk hasonló jogügyletekre gondolunk, hanem az adásvételekre valamint az örökséggel összefüggő bírósági ügyekre is. A helyi tanúk állítása csak így kap értelmet. Olyan emberek állító vagy tagadó szavára volt szüksége a bíróságnak, akik ismerték a helyi jogot, a szokásjogot. E tekintetben hasonló módon rendelkezik a Budai jogkönyv 203. artikulusa, amelynek első mondata így szól: „Idegeneknek oklevelekkel, tanúkkal való tanúskodását budai polgárok ellen ne fogadják el.” Maga a rendelkezés és jogelv ismert volt a középkorban, megtalálható a freiburgi jogkönyvben, I. Albrecht herceg 1296. évi, a bécsiek számára adott kiváltságlevelében és az 1244-ben IV. Béla a király által a budaiaknak adott privilégiumlevelében.

A szabad bíróválasztás mellett a szabad plébánosválasztás jogát is elnyerték a Dél-Erdélyben élő németek azzal, hogy a plébánost be kell mutatniuk. A szakirodalomban vita alakult ki afelől, hogy a szabad plébánosválasztás jogát a magánegyházak kegyurainak plébánosállítási jogából lehetséges e levezetni, vagy pedig a magyar király főkegyúri jogából, amelyet mint Szent Istvánnak, a magyar egyház alapítójának az utódai gyakoroltak Magyarországon. Dietrich Kurze hosszú tanulmányt szentelve a kérdéskörnek Timon Ákos nyomán és azon gyűjtés alapján, amelyben a királyi adományleveleket vizsgálta e szempontból, arra a következtetésre jutott, hogy esetünkben az utóbbi elv érvényesült. Eszerint tehát nem mint magánföldesúrtól és kegyúrtól kapták a jogot, ami subpatronatust jelentett volna, hanem az uralkodó, II. András a királyi hatalomhoz tartozó jogot engedte át a német hospeseknek. A plébánost be kellett mutatniuk, azaz praesentálniuk kellett az erdélyi püspöknek, ami Magyarországon bevett szokásként élt. Ezzel az aktussal, biretumot fejére téve vette be a püspök a megválasztottat egyházmegyéje papjainak coetusába.

A plébános exemptio-t élvezett, azaz kiemelték a főesperes joghatósága alól, továbbá a város vagy község lakói neki fizették a tizedet, amely ókori eredetű egyházi adó, Magyarországon Szent István mint egyházalapító vezette be, kezdetben rajta a püspök és a plébános osztozott, az utóbbiak a tized negyedét kapták, később a főesperesek is részesedtek belőle a plébánosok rovására. A tized, amelyet az egyháznak, azaz mindenhol a mindenkori plébánosnak kellett begyűjtenie, beszállítása sem terhelte az adófizetőt, átengedése jelentősen megerősítette a plébános anyagi helyzetét, amit tovább javított a stólapénzből befolyt jövedelem, valamint a kegyes adományokból származó bevétel, illetve ingatlangyarapodás. Hogy ez a népesebb helyeken nem lehetett kevés, azt Buda város jogkönyvének 308. artikulusa mutatja, amely szerint egy éven belül érté-

kesíteni kellett az esetleges értékvesztés miatt azokat az ingatlanokat, amelyeket végrendeletben az egyházra hagytak. Az egyház kezén lévő ingatlanokat viszont nem lehetett értékesíteni, csak a tanács tudtával és beleegyezésével (373. sz.), mert az Istennek ajánlott dolgoknak őt kell szolgálniuk. Saját plébániájának jövedelme felett maga a tanács örködött Budán, ugyanis a plébános az adók nem fizetése esetén a bíróhoz fordulhatott azok behajtása érdekében (249. sz.). Nem lehetett ez másként a szászok esetében sem. A városi plébániák, amelyeknek vezetői kiemelt helyzetbe kerültek, jól jövedelmező stallumokhoz jutottak, ám az átlagos műveltségű plébánosoknál nagyobb műveltséggel kellett rendelkezniük, továbbá tartoztak kánonjogi jártasságra szert tenni, hogy hivatalukat elláthassák.

A szászoknak adott közjogi kiváltságok között befejezésül az önálló pecsét-használatot említjük meg, amely biztosítéka volt annak, hogy közösségük önálló jogi személyként léphessen fel. A későbbiekben ennek nyomán alakulhattak ki a székek és az egyes szász városok pecsétjei, amelyek lehetővé tették az önálló városi kancelláriák működését, amelyek segítették a bíróságok törvénykezési munkáját és kiszolgálták a helyi igazgatás valamint a polgárok igényeit, továbbá a tanács hiteleshelyi tevékenységét.

A gazdasági jellegű kiváltságok közül a legfontosabb a felmentés a vámok fizetése alól. A király a szászoknak teljes vámmentességet adott. Kereskedőik szabadon vihették áruikat, és térhettek haza a vásárolt árucikkkel. A meglehetősen rövid cikkelyt egy 18. századinál korábbi magyar fordítása értelmezi is, amely szerint a vámok, a harmincad – a vásárjövedelem királyi párnak járó hányada – és egyéb adók fizetése alól mentesek, sőt akármelyik piacon vagy vásáron kirakodhatnak, és semmit sem kell fizetniük. Természetesen azokon a vámhelyeken, amelyeket már a királyok korábban, az Andreanum kibocsátása előtt eladományoztak, és magánkézben voltak, a szász kereskedőknek vámot kellett fizetniük, mert ezekre nézve a király már nem rendelkezhetett. A német hospeseknek a gazdasági erejét és fejlettségét, iparuk és kereskedelmük élénkségét fejezi ki e cikkely, ebből fakadt ugyanis, hogy bevetették kiváltságlevelükbe a vámszabadságról szóló szabályt, amelyet a legtöbb etnikai autonómiát megalapozó privilégium nem tartalmaz.

A gazdasági kiváltságok közé tartozik az apró só szabad beszerzésének a lehetősége, amely jog az etnikai kiváltságokkal rendelkező csoportokat általában szintén nem illette meg. Ezen időszakban az egyháziak kaptak csak előjogokat a sókereskedelemben kapcsolódásra. A német hospesek viszont Szent György, Szent István és Szent Márton napja táján, tehát tavasszal, nyáron és ősszel nyolc napra terjedően apró só szerzésére és annak szabad, vámmentes hazaszállítására kaptak lehetőséget a királytól. Az apró só bizonyára nem a darabos, hanem a hordóban szállított ún. mosott sót jelentette.

A kiváltságok fejében szolgáltatásokkal tartoztak. Csak a kamarahaszna adójaként, amely a királynak a pénzverésből származó bevétele volt, a régebbi érmék újra cseréléséből származó jövedelem, 500 márkát kellett fizetniük

évente, mégpedig IV. Béla király ezüst márkájának megfelelő értékben, amely 4,5 szebeni félfertót ért, amely lemérve nem térhetett el a kölni dénár súlyától. A Magyar Királyság bevételei között jelentős, nagy summát tett ki ez az adó, amelyet mindenkinek fizetnie kellett. A szászok gazdasági erejét tükrözi az adó nagysága, és rétegeztségüket mutatja, hogy a bárminemű telekkel és azzal nem rendelkezőknek egyaránt fizetniük kellett ezt az adónemet, kivételt csak kifejezetten az eme adó fizetése alól felmentettek élveztek. Az adónak az egyes településekre, azon belül az egyes személyekre, illetve családokra kivetése már a szászok feladata volt, és nyilván segédkeztek a király kiküldötteinek az adó beszédésében, ami a közösségi életük jól szervezettségének a bizonyítéka. Természetesen a rendes földesúri adókat is tartoztak fizetni, amelyek beszédésére a király külön adószedőket küldött ki. Azt is elrendelte, hogy az adó beszédőinek a költségeikre naponta három lat ezüstöt fizessenek. Arról nincs hírünk, hogy a földadót (terrarium) és az egyebeket fejenként vagy egy összegben fizették-e az Andreanum idején.

Súlyos terhet jelentett a descensus, a szállás-adó, amelyet a királynak illetve fő tisztségviselőinek, valamint kíséretüknek teljesítettek, amikor valamilyen hivatalos ügyben, illetve hadi esemény előfordulásakor az illető területen jártak. Ez az állami adófajta a szállásadás mellett a jövevények élelmezését is jelentette. Tőle éppen a 13. században igyekezett megszabadulni az, aki tehette. A szászoknak ez nem sikerült teljesen, de korlátozni tudták az alkalmakat. Az Andreanum értelmében a királyt és kíséretét háromszor, a vajdát pedig, ha a király ügyében járt, két alkalommal, oda- és visszaérkezésekor voltak kötelesek ellátni élelemmel és szállással.

A szászokra a dél-erdélyi határok őrizetét bízta a király, ezen felül azonban tetemesen terhelte meg őket katonai feladatokkal. Ha a király az országon belül hadba vonult, 500 vitézt tartoztak kiállítani, ha az országon kívülre ment, 100 katonát tartoztak adni, ám ha a király egyik főtisztje vezette ura megbízásából a sereget, csak 50 katona állítására kötelezték őket.

Amint a fentiekből látjuk, az erdélyi szászok az Andreanumban a korban adható összes szabadságjogot megszerezték, a legteljesebb szabadságot kapták. Mindezért azonban súlyos adóterheket rótt rájuk a király, amit azonban teljesíteni tudtak, és közben szépen gyarapodtak népességszámban és gazdagságban egyaránt. A szász földön lakók száma a 13. század első harmadában éppen az állítandó katonák mennyiségéből következően mintegy 10 ezerre tehető, leggazdagabbjaik, a gerébek közül pedig nem egy a későbbiek során a magyar nemesség sorába emelkedett.

Mint említettük, az Andreanum nem született előzmények nélkül. Elsősorban a német szakirodalom egy korábbi, még II. Géza király uralkodása alatt keletkezett Geysaneumot emleget, és mi is valljuk, hogy a magyar király és a leteleplők között szóbeli megállapodás bizonyára született, amelynek pontjai életkereteiket meghatározták. A német telepések számára korábban juttatott kiváltságokról dokumentumok szólnak. II. András király Krakko, Chrapundorf

(Magyar-Igen) és Rams (Romosz) telepeseinek adott kiváltságokat 1206-ban. Bíróikat és papjaikat szabadon választhatták, mentesítette őket a vajda beszállásától, kivéve ha maguk vendégelik meg, és lehetővé tette számukra, hogy adójukat közösen fizessék, továbbá állataikat az erdőkben szabadon legeltethették. Ennek fejében az adófizetés mellett a határ őrizetét tartoztak ellátni, és ha a király személyesen hadba vonult, nekik is menniük kellett.

Bár egészen más szervezetről van szó, mégsem kerülhetjük el a német lovagrendnek adott kiváltságok megemlítését, mert később az Andreanumba bekerült kiváltságok sorában a lovagrendnek nyújtottak közül nem egyet megtalálunk. Annak fejében, hogy határvédelmet láttak el, és várak emelésére kötelezték őket a kunok támadásai ellen, továbbá a Barcaságot, a ritkán lakott területet (desertumot) betelepítik, 1212-ben megkapták a fentebb említett kiváltságokat, 1213-ban pedig, amikor területüket kiterjesztették, és a pénzváltókkal szemben a király védelmébe vette őket, Vilmos erdélyi püspök kivéve a területükre betelepülő magyarok tizedeit lemondott javukra a tizedszedés jogáról. 1222-ben az uralkodó vámmmentességet adott nekik, és a területükön lakó összes népet alájuk rendelte. Ez utóbbi jogintézmények véleményünk szerint, mintáját képezték a két évvel később az Andreanumba került kiváltságoknak, és így hozzájárultak a szászoknak adott területi etnikai autonómia kialakításának lehetőségéhez, amely a korábbiakhoz képest minőségében mindenképpen újat hozott számukra. A korábbiakkal szemben mint önálló népcsoport (etnikum) kiterjedt területre szabott autonómiát nyertek el a királytól. Az Andreanum egyúttal példaként szolgált más etnikai autonómiák létrehozásához.

A magyar királyoktól kapott etnikai autonómiával rendelkező népek közül, akikre kiváltságaik megszerzésekor hatott az Andreanum példája, a székelyeket említjük meg. A 9. században a magyarokhoz csatlakozott lovasnomád nép a magyarokkal együtt mint katonai segédnép érkezett a Kárpát-medencébe, ahol a 10-12. században a korabeli magyar állam szélein éltek, Pozsony, Sopron, Zala, Baranya, Ugocsa, Szabolcs és Bihar megyékből maradtak fenn rájuk vonatkozó adatok. A határőrizetet ellátó szabad népelemek életében a 12 század során változások álltak be, mivel a határvárispánsági szervezet megszűnt, és e népeket a várispánsági szervezetbe osztották, amely változás szabadságuk jelentős csökkenésével járt. Ekkor kelhettek útra az első székely csoportok kelet felé, a még szabad, lakatlan területekre, másik részüket pedig a király telepíthette át, amikor a nyugati határ mentén megszűnt a veszély, keleten pedig a kunok és más pogány népek becsapásai és a Bizánccal kiéleződött helyzet miatt egyre több határőrre volt szükség. Erdélyben, a Kárpátok mentén fekvő területet a királyok ekkor szervezték védelmi övezetté éppen a szászok és székelyek betelepítésével.

Máig nem eldöntött kérdés, hogy a székelyek vagy a szászok telepedtek-e be előbb Dél-Erdélybe. A magunk részéről Kristó Gyula legújabban kifejtett álláspontját elfogadva úgy véljük, a II. Géza király idején érkező szászok megelőzték a székelyeket, akik már 1199-ben Dél-Erdélyben tartózkodtak, mert ekkor

erősítette meg III. Ince pápa tisztségében a kézdi főesperest, akinek székhelye ekkor még (Szász)-Kézden volt, ahonnan – a helynevet is magukkal vitték – került át a székelyekkel együtt a Háromszéki medencébe. Beköltözésük a 12-13. század fordulóján, vagy a 13. század elején következett be, és szervezeti kereteiket a király hozzávetőlegesen a szászokéval egy időben alakította ki. Amíg a szászok élére a szász ispánt, addig a székelyekére a székely ispánt állította. Az Andreanumban körülhatárolta a szász territóriumot, ugyanekkor a székelység területének magva a későbbi Maros- és Udvarhelyszék lehetett. Az e vidéktől keletre és dél-keletre fekvő magashegyi zónát a 13. század végén és a 14. század elején szállhatták meg a Szászföldről érkező székelyek, a főként állattenyésztésből élő szabad katona népelem, amely adóját állatokkal, mégpedig ökrökkel róttá le a király számára.

A székelyek archaikus társadalmi keretek között éltek, amelynek meghatározó eleme a személyes szabadság és a közös tulajdon volt, amelyek alapjául a katonai (hadi) kötelezettségük szolgált. Nem rendelkeztek olyan kiváltságlevéllel, mint az Andreanum, társadalmi állapotuk és írásbeliségük korántsem fejlődött ki annyira, hogy ennek szükségét érezték volna. Zárt közösséget alkottak, a földjüket közösen birtokolták, és azon elsősorban a vérségi-nemzetségi kötelékeken alapuló szokásjog szerint éltek, és a vajda hatalma alól mentességet élveztek. Saját birtokuk csak a Székelyföldön kívül lehetett, amelyekkel azonban szabadon rendelkezettek.

A szászok és székelyek szabadsága teljesen más gyökerekből nőtt ki, alapja azonban egy volt, a katonai, hadi szolgálat. A két népelem szabadságai között több hasonlóság fedezhető fel. A székelyek területére, amint a szászokéra sem telepedhetett be senki, ha ez megtörtént valamilyen adományozással, akkor tiltakozhattak a király előtt, amint ez 1324-ben történt. Zárt közösségüket a szászokéhoz hasonlóan egyetemnek, universitasnak nevezték. 1298-ban a székely nemesek közösségként szerepeltek, 1299-ben közösen léptek fel egy embe-
rölési ügyben.

Igazgatási szervezetük kezdetben, amint a szászoké is a megyerendszer felé mutatott. Élükön ispán, a székelyispán állt, akinek nevével 1235 után újra csak 1291-ben találkozunk, ám az utána következő időben rendszeresen. A rájuk vonatkozó rendkívül ritka adatokból 1319-ben kiderül, hogy Tamás székely ispánnak 1319-ben telegdi albírāja, azaz alispánja volt, aki egyúttal a mentői várnagy tisztét is ellátta. A csíki székelyek élén 1324-ben hadnagy állt, akinek a tisztségét várispánsági minta alapján szervezhették meg, és elnevezése a székelység katonai jellegű szerveztségére utal. A székely területi igazgatás azonban a későbbiekben éppen a szász minta nyomán a székrendszer felé vette az irányt, és a hét szék kialakulásával hosszú időre nyugvópontra jutott. Amint a fentiekből kiderül, a székely és szász kiváltságok között számos hasonlóságot találhatunk, hiányoznak azonban a gazdasági szabadságjogok – amelyek a kereskedelemre terjedtek ki – a székelyek kiváltságainak katalógusából, amelynek legfőbb oka az, hogy a szászokénál fejletlenebb, illetve más jellegű gazdasági

viszonyok között éltek. Feltehetően nem fukarkodott volna a magyar király e jogok megadásával sem, ha a székelyek ezeket igényelték volna.

A 13. században kiváltságokat kapott népek közül meg kell említenünk a jászokat és a kunokat, mivel szabadságaik számos rokon vonást mutatnak a szászokéval. Az alán eredetű jászok és a kunok, akiknek őstörténete homályba vész, a tatárjárás előtt érkeztek Magyarországra. Az előbbiek betelepedésének ideje nem adatolható pontosan, az utóbbiak két hullámban érkeztek, az 1220-as évek második felében egy, majd egy évtizeddel később egy újabb csoport. E helyen nem célunk magyarországi elhelyezkedésük, és történetük részletes leírása, csak annyira figyelünk rájuk, amennyire a jogtörténeti fejtegetések megkívánják. Mindenekelőtt megjegyezzük azt, hogy a két nép, a mintegy kétszázezerre tehető kunság és a jóval kisebb lélekszámú jászság kiváltságainak alapja, éppen úgy mint a szászok és székelyek tekintetében, a királynak nyújtott hadi szolgálat volt. A jászok esetében mindez világosan látható azon 1323. március 8-án I. Károly király által Zokan fia Larzan és társai nemzetsége számára kiadott oklevélből, amelyben a király kiemeli őket és utódaikat Keuerge fiainak és másoknak az uralma és joghatósága alól, és a királynak katonai szolgálatot teljesítő jászok sorába emeli őket. Megengedi továbbá számukra, hogy kapitányaikat és bírúkat a királyhoz hű személyekből szabadon válasszák.

Az oklevél néhány sora felfedi számunkra a jászság korabeli társadalmi és jogi helyzetét. Még fennállt náluk a nemzetségi alapon szervezett társadalom, hiszen egy nemzetség kapta a kiváltságot, amely katonákat állított ki saját nemzetségbeli vezető, a kapitány parancsnoksága alatt, és a törvénykezés alsó szintjén ugyancsak a nemzetség tagjai sorából választott bíró ítélkezett felettük. Ugyanakkor már megvolt a jászság között a társadalmi tagozódás, kialakult az egymás alá és fölé rendelték rétege, hiszen az említettek szolgai, bizonyára jobbágyi sorból emelte fel a király a hadi szolgálatot nyújtó jászok közé. Az 1323-as oklevél bepillantást nyújt a jászoknak már jóval korábban adott csak minden bizonnyal nem írásban lefektetett kiváltságaik és kötelezettségeik közé, amelyek életük közjogi kereteit adták, és egyúttal meghatározták a szokásjogban megnyilvánuló magánjogi viszonyaikat is.

A kunok esetében hasonló helyzettel állunk szemben. Magyarországi történetük viharosnak mondható fél évszázada után az 1279-ben kiadott második kun törvényből ismerhetjük meg jogállásukat. Ők ebben az időben még ugyancsak a nemzetségi szervezet által meghatározott formában éltek, nemzetségek és azon belül nemek és ágak szerint, azonban társadalmi tagozódásuk előrehaladt állapotban volt. A IV. László király által kiadott kun törvények az Andreanumhoz hasonlóan rögzítették a hét, más forrásokban hatnak (Borcsol, Olás, Csértán, Iloncsuk, Kór és Köncsög) mondott nemzetség (generatio) szálláshelyét. A magyarországi hely- és személynév anyagban még további kettő, a Kongrolu és a Baraq fordul elő, amelyek a kipcsak törzsnevekkel egyeznek, ami arra utal, hogy az eredeti kun törzsek töredékei érkeztek az országba.

Szálláshelyüket a kun törvény a Duna és a Tisza vagy a Körös folyó mellett vagy a Maros és a Körös folyók között vagy ugyanannak a folyónak mindkét partján vagy a Temes és Maros folyók között vagy ezek környékén jelölte ki. Ahol a szolgáltónépek és az örökös nélkül elhalt nemesek földjeit is ők kapják a településeik határain belül. Továbbá a király nekik adományozta a nemesek és várjobbágyok e területen fekvő üres, tehát nem lakott és művelt földjeit, amelyekért azonban igazságos árat vagy megfelelő cserét fog adni. Mindezeket a kunok egymás között osszák szét mindenkinek a képessége, milyensége vagy jogi állapota szerint, rendelkezik a király. Az ott élő nemeseket és várjobbágyokat pedig meghagyta birtokaikban. Jelen esetben IV. László király a felmerülő viták elkerülése érdekében éppen úgy körülhatárolta és rögzítette a kun szállásterületet, mint jó ötven évvel korábban II. András tette azt a szászok esetében. A későbbiekben természetesen mindkét helyen számos változás következett be a kijelölt területben. Mindenestre a két, egymástól időben távol álló rendelkezés azonos szemléletről árulkodik.

A törvény rendelkezik a kunok törvénykezésének formájáról, amely szerint a kunok főbírája a nádor, amint ezt már IV. Béla király eldöntötte, ahová az egyes nemzetségektől fellebbezni lehetett, ha a nemzetségi bíró döntését a felek nem fogadták el. A nádor mellett a nemzetség választott bírójának, vagy egy főembernek ott kellett ülnie, nyilván azért, mert ők ismerték a fennálló helyzetet és a szokásjogot. Nélkülük a nádor nehezen tudott volna helyesen dönteni. A cikelyből az is kiderül, hogy a nemzetségi bíró mellett egy másik vezetője is van a nemzetségnek, mégpedig katonai, amint ez később a kunok letelepedése után a székek esetében lesz, akinek a szerepe hasonló a székelyek hadnagyaiéhoz, és mint a hatalom fő birtokosa ő is részt vesz az ítélezésben.

A két kiváltságolt népelem szabadságai megszerzésének ideje között nemcsak az időpontot, hanem a módot illetően is különbség van. Amíg a szászok egy privilégium levélben nyerték el azokat, addig a kunok a fentiekén túl számosat később neveztek meg. Csak később nyerhették el a szabad plébános választás jogát, hiszen a kun törvény idején még a kereszténység felvétele volt a számukra kitűzött feladat. Azt csak 1512-ben nyerték el II. Ulászló királytól. A vámszabadsághoz korábban, a 15. században (1407, 1447) jutottak, ami feltehetően összefüggött állattenyésztő gazdálkodásukkal, ugyanis a fellendülő nagyállat-kereskedelem indíthatta őket a jog megszerzése érdekében tett lépésekre. Tehát az idők folyamán a kunok és jászok, mint katonai szolgálatot teljesítő nép, megszerezték azokat a kiváltságokat, amelyeket a szászok kaptak az Andreanumban, csak jóval hosszabb idő alatt nyerték azokat el, mint az előbbieknél.

A magyar királyoknak az országnak a Dunától keletre eső területein az egész középkor idején nem sikerült olyan állandó keretek között megszervezniük az egységes igazgatást, mint a nyugatin. Az említettekén kívül ugyanis az ország északkeleti részén szintén éltek olyan népelemek, mint a szepességi szászok és

a lándzsásnemesek, akik a fentebbiekhez hasonló kiváltságokkal éltek, és nem tagolódtak be a megyerendszer szervezetébe.

A szepességi szászok részben a tatárjárás (1241–1242) előtt, részben utána érkeztek a nekik adott területre, a Szepességbe. Több helyről toborzódtak, de mivel a városaikban később főként a magdeburgi jogot használták nagyobb részük Szászföldről érkezhetett, véleményünk szerint Lengyelország felől a Kárpátok hágóin és szorosain átkelve. Az ő jogaikat és kötelezettségeiket ugyancsak később, egy emberöltő után, 1271-ben foglalta írásba V. István király (1270–1272), amelyet I. Károly király 1317-ben módosított és erősített meg. Privilégiumaik közé tartoztak a szabad bíró- és plébánosválasztás mellett a szabad vadászati, halászati és bányászati jog. A királynak 300, I. Károly király idejétől 1200 márka évenkénti összeget fizettek. A terragiumon kívül minden adó alól mentesültek. A szepességi szászok, ha hadba vonult, 50 lándzsást küldtek a király seregébe, azonban ennek ellenére az ő feladatuk nem elsősorban a honvédelem, hanem a bányászatban szerzett jártasságuk hasznosítása fontos volt a király számára. Később, 1344-ben fordul elő a szász közösség (communitas) fogalma, amelyet a 24 szepesi város és a hozzátartozó községek alkottak. Rajtuk kívül is éltek szászok a Felvidéken, földesúri joghatóság alatt, azonban ők nem élvezték a szepesi szászok közösségének az előjogait.

A magyarországi kiváltságolt népelemek számbavétele és jogállásuknak a szászokéval való összevetése során számba vesszük az ugyancsak a Szepességben élt lándzsásnemességet, akik mint határőrök jutottak ezen funkciót betöltő társaikhoz hasonló kiváltságokhoz. 1243-ban nyert privilégiumlevelükben a szabad bíróválasztást szervezték meg és a női ágnak a fiúéval azonos öröklési képességét. A megye joghatósága alól kiemelten éltek, törvénykezési és igazgatási ügyeik intézésére székeket szerveztek. Kezdetben személyesen tartoztak hadba vonulni, a tatárjárás után már csak tíz lándzsás vitéz adására kötelezte őket a király. Innen tízlándzsás (nobiles sub decem lanceis constituti) elnevezésük. Kiváltságaikat a fent említettekhez hasonlóan a polgári kor beköszöntéig megőrizték.

A besenyők, a kipcsek török nyelvű nép töredéke II. István király uralkodása (1116–1131) idején kért és nyert bebocsátást az országba. Kezdetben feltehetően határőr szerepet kaptak – az Andreanum is megemlékezett róluk – később az ország belsejében (pl. Csanád, Tolna megye) bukkanhatunk nyomaikra. A róluk fennmaradt csekély forrásanyag alapján úgy tűnik, jogállásuk hasonló lehetett a kunokéhoz. A nádor alá tartoztak, ők is önálló törvénykezési joggal rendelkeztek, ismert a besenyők curialis comese és 1347-ből ispánjuk, aki ítélezik felettük. A kis számú népelem önállósága és kiváltságaik a 15. századra megszűntek, vezetőik a nemességbe, az alsóbb rétegek a jobbágyságba és az illető megyék valamint uraik joghatósága alá kerültek.

Az Andreanumot, miként a többi kiváltságlevelet és a bennük lefektetett jogokat mintegy „körbefolyják” azok a jogintézmények, amelyeket a privilégiumok nyomán alakítottak ki, illetve szerveztek meg. Ezek rendszerében valósul-

nak meg és kelnek életre a papírra vetett jogok és kötelességek. Az autonómiát biztosító szabadságjogok gyújtópontjában a törvénykezés önállósága helyezkedik el. Éppen ezért tárgyaljuk e dolgozat befejező részében a szász igazságszolgáltatás formáját, összehasonlítva azt más kiváltságolt népelemek törvénykezési rendjével.

A bíraskodást a Szászföldön annak területi felosztása szerint szervezték meg. Az Andreanumban a Királyföldre kiterjesztett jogot később elnyerték más szászok által lakott területek: Brassó vidéke, a Barcaság és Beszterce vidéke. A falusi illetve a városi bíraskodástól eltekintve az erdélyi szászok első bírósági fóruma a szék volt. Elnevezése a bírói székből alakult ki. A hét szász szék – amelyhez utóbb még kettő Medgyes és Selyk csatlakozott – népének bírói fóruma azon szék bírái voltak, amelyhez területileg tartoztak. Mindegyik széknak külön székbírája (judex terrestris, Stuhlrichter) és kezdetben a király által kinevezett királybírója (judex regius) volt, aki elsősorban a büntető bíraskodás feladatát látta el. Ez utóbbiak Szent László király (1077–1095) idején létrehozott bírói fórumok. A királybírák jogintézménye az ország nagy részén megszűnt, a szászok és székelyek között azonban fennmaradt.

Idővel kialakultak a fellebbezési fórumok, létrejött a szász bíraskodás rendszere. A székbíró mellett a fontosabb ügyeket a székgyűlés elé vitték, amelyet rendszerint évente négyszer hívtak össze a szék alkalmas helyére, ahol az ülésen a királybíró elnökölt, és amin minden szabad polgár megjelenhetett. A bírák, az esküdtek és az ún. seniores (Altschaft) részvétele kötelező volt. Zsigmond király (1387–1437) uralkodásának idejétől e szerepet a székben lévő város polgármestere és tanácsa vette át. A székek bírósága felett a hét bírák széke állt, a legmagasabb bírói fórumot pedig a hét szék együttes ülése, a szász nemzeti közgyűlés alkotta, amelyen a szebeni királybíró elnökölt. A Szebenben tartott ülésen a polgármesterek, székbírák, királybírák és esküdtek mellett a székek küldöttei voltak jelen. A szász bíróságoktól az erdélyi vajdához nem, csak a királyhoz lehetett fellebbezni. A szászok esetében tehát teljes törvénykezési autonómia valósult meg.

A székelyek a székek rendszerét – mint említettük – minden bizonnyal a szászoktól vették át. Róluk a kevés fennmaradt adat következtében szerény ismerettel rendelkezünk. A katonai rendben élt székelyek élén minden székben a hadnagy (maior exercitus), később kapitány állt, továbbá a királybíró (judex regius) mint főbíró (summus judex). Létezett alárendelt bíró is, a judex terrestris. A két tisztséget csak lófő (primipilus) láthatta el. E bírókat évenként választották. A székek számára a jelentősebb ügyekben a székely ispán ítélkezett a fentiekkel, és tizenkét választott személlyel, amint az 1555. évi székely konstitúciók említik, mint régi szokást. A székektől mint főszékhez, Udvarhelyhez lehetett fordulni, onnan a székely ispánhoz és végül a királyhoz. Egy ideig a székely nemzet közgyűléséhez szintén folyamodni lehetett, ám rendszertelenség miatt ez a fórum megszűnt. Úgy véljük, a szász és székely bírósági fórumok

közötti hasonlóságok, a meglévő különbségek mellett is, önmagukért beszélnek, és az autonómia kifejezői.

A nemzetségi szervezetben élt kunok felett a nemzetségi bírák törvénykeztek, letelepedésük után (15. század) az ő területi szervezetük szintén kialakult. Kisebb egységeik, azaz településeik, a szállások mellett kialakultak a szászokhoz és székelyekhez hasonlóan a székek. Részint egyes nemzetségek utódaiként keletkeztek, részint egy-egy család birtokszervezete adta meg a székek kereteit. A székek élén a székelyekhez hasonlóan a kapitányok (capitanei) álltak, akik a székbíróval együtt bíraskodtak. Kisebb ügyekben a szállásbírák jártak el. A kutatás hat szék nevét és helyét tárta fel. Létükről és tevékenységükről kevés feldolgozás született. Hasonló módon szerveződtek meg a jászok. Mindkét népelem felső bírójaként a nádort tisztelhetette, aki azonban e tisztségét általában helyettesekkel töltötte be, ők azonban általában nem az egész kunság, hanem csak annak egy része számára tartottak bírói széket.

A szepességi szászoknak szintén biztosította a király az önálló törvénykezés jogát (1271), jóllehet az eltért az eddig leírtakról. A szepesi szászok tartományában (provincia Saxonum de Scepus) vagy földjén (terra Cypsiensis) az elsőfokú bíróságot a községek, illetve a városi bíróságok tartották. A községek-ből ahhoz a városhoz fellebbezhettek, amelyhez tartoztak. Az említett bírók különböző számú esküdtel ítéleztek. A városoknak fellebbviteli fóruma, főképp büntetőhatósága a szász ispán és annak a 24 szász város bíráival tartott bírósága volt, amely üléseit Lőcsén tartotta. Súlyosabb esetekben a szász ispán a megyésispánnal együtt ítélezett. Az ugyancsak a Szepességben élt lándzsásnemesek területi közigazgatási beosztásuk szerint szintén székekre tagolódtak, és saját maguk választották bíróikat, ispánukat, alispánukat továbbá szolgabíráikat. A Szepes megyei ispán IV. Béla király 1243. évi kiváltságlevele szerint csak tolvajlás, pénz- és tizedügyekben ítélezhetett felettük.

Amint a fentiekből láttuk, a Magyar Királyság a 13. században alkalmasnak bizonyult arra, hogy a területére érkező népeket az általuk hozott közjogi és magánjogi normákat elismerve fogadja be. A bevándorlók egy része városi polgár lett, és személyükhöz illetve közösségükhöz tapadó joguk városi joggá fejlődött. Számos más csoport azon a területen, amelyen élt, privilégiumlevelekben lefektetett kiváltságait etnikai autonómiává fejlesztette. A király által elismerhető és adható jogok között a szabad bíró- és plébánosválasztás az autonómia alapja volt, amelyre épült a törvénykezés szervezete. Az egyes népelemek társadalmi fejlettségi szintjüknek megfelelően alakították ki katonai, igazgatási és törvénykezési szervezetüket, amelyek sok tekintetben hasonlítottak egymáshoz, és egyúttal lényeges különbségeket mutattak. Az erdélyi szászok például egy privilégiumlevélben kapták kiváltságaikat, a kunok pedig az idők folyamán gyarapították azokat. Hogyan kaphattak volna például plébánosválasztási jogot, amikor a kun törvények idején kezdődött katolikus hitre térítésük. Vámkiváltságokra pedig akkor lett szükségük, amikor árucikkük, a szarvasmarha keresetté lett a piacon.

Az etnikai autonómiát nyert népek területi tagolódása és törvénykezési formája a szérendszerben valósult meg. Ez nemcsak önállóságukat biztosította, hanem a szokásjog világában élő középkori ember számára csak így valósulhatott meg az igazságszolgáltatás, mert e népek között a magánjog (öröklés-, család- és vagyonjog) területén sajátos, csak az illető népcsoport által ismert normák szerint ítélezhettek. A mai ember számára mindenképpen bölcsnek tűnő uralkodói döntés tehát szükségből is fakadt. A kiváltság fejében a mindenkori uralkodó elsősorban katonai, hadi szolgálatot kívánt, ami mindegyik népelem esetében helyzetétől függően az adók mellett kisebb vagy nagyobb mértékben megtalálható a kötelezettségek között. A 13. században keletkezett kiváltságlevelek óriási jelentőségét az adja, hogy a bennük lefektetett normák szerint a 19. század utolsó harmadáig, mintegy 600–650 évig – ha némi változás és módosulások közepette – éltek az említett népek. A 780 éve kiadott Andreanum kiemelt jelentősége pedig ezen túlmenően abban áll, hogy a felsorolt kiváltságokat és kötelezettségeket elsőként és legteljesebb formában tartalmazza.

Irodalomjegyzék

- ALMÁSI TIBOR: *A tizenharmadik század története*. Bp. 2000.
- BENKŐ ELEK: A székelyek betelepülése Erdélybe. In: *Történelmünk a Duna-medencében*. Kolozsvár–Temesvár 1998. 50–65.
- BENKŐ ELEK: Erdélyi szászok. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század) Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. (továbbiakban KMTL) 618.
- CONRAD, HERMANN: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Ein Lehrbuch. Bd. I. Frühzeit und Mittelalter. Verlag C. F. Müller. Karlsruhe 1962.
- DRASKÓCZY ISTVÁN: Das ungarländische Deutschtum im 15. Jahrhundert und am Anfang des 16. Jahrhunderts. In: *Die Deutschen in Ungarn*. Hrsg. von Georg Brunner. Südosteuropa-Gesellschaft. München 1989. 10.
- FEKETE NAGY ANTAL: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp. 1934.
- FRANK GÁBOR: *Az Árpád-kor néhány kérdése az újabb német történeti irodalomban*. Egyetemi doktori disszertáció. Kézirat. Pécs 1988. 62–79.
- FÜGEDI ERIK: Befogadó: a középkori magyar királyság. In: *Történelmi Szemle*, 1979/2. 355–376.
- GÜNDISCH, KONRAD: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. Unter Mitarbeit von Mathias Beer. *Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat*. 8. München 1998. 20–59.
- GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok története I–IV*. 1870–1885.

- GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században (A kunok feudalizálódása). In: Uő. *A magyarság keleti elemei*. Bp. 1990. 274–304. Első közlés 1953.
- GYÖRFFY GYÖRGY: A székely társadalom. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk.: Székely György. Bp. 1953. 104–116.
- GYÖRFFY GYÖRGY: A székelyek eredete és településük története. In: Uő. *A magyarság keleti elemei*. Bp. 1990. 11–42. (Első kiadása: 1941.)
- HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 104–110. 124–130.
- Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. III. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann. Erich Schmidt Verlag. Berlin 1984. F. Sturm. Personalitätsprinzip. F. Dolezalek: *Professio iuris. 1587–1597*. 2030.
- HANZÓ LAJOS: *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged 1941.
- HORVÁTH PÉTER: *Értekezés a kúnoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról*. Bp. 1994. Első kiadása 1823. 120–122.
- JAKÓ ZSIGMOND: A székely társadalom útja a XIV–XV. században. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk.: Benkő Samu–Demény Lajos–Vekov Károly. Bukarest 1979. 19–34.
- KLEIN, KARL KURT: Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen. In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen*. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge 1971. (továbbiakban: Siebenbürgisches Archiv 8.) 8. 54–62.
- KLEIN, KARL KURT: *Saxonia Septemcastrensis*. Marburg 1971.
- KMTL 301–302, 383–385, 393–394, 618–619, 623–625. Koszta László: Jászság. Pálóczi Horváth András: Kun nemzetségek, Kunság, Kun székek. Zsótér Rózsa: Lándzsásnemes. Kordé Zoltán: Szászok. Kordé Zoltán: Székelyek.
- KORDÉ ZOLTÁN: A székelység története a szék-rendszer megszilárdulásáig. In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk.: Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti könyvtár 14. Bp. 2001. 161–172.
- KRING (KOMJÁTHY) MIKLÓS: Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. *Századok* 66. (1932) 35–63., 169–199.
- KRISTÓ GYULA: *Az aranybullák évszázada*. Bp. 1976.
- Kristó Gyula: A korai Erdély (895–1324). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged 2002. 157–172. 173–189.
- KUBINYI ANDRÁS: Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Hrsg. Walter Schlesinger. Vorträge und Forschungen (Sigmaringen) 18. (1975) 527–566.

- KURZE, DIETRICH: Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanum. Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen. *Siebenbürgisches Archiv*. 8. 133–161.
- MAKSAY FERENC: A szászság megtelepülése. In: *Erdély és népei*. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp. 1999. 87–103. (Első kiadása: 1941.)
- MITTELSTRASS, OTTO: *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*. München 1961.
- MITTELSTRASS, OTTO: Terra sycolorum terrae Sebus und der Sächsische Unterwald. *Siebenbürgisches Archiv*. 8. 111–134.
- MOLDT, DIRK: Unus sit populus et sub uno iudice [...] Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief“ der Siebenbürger Sachsen. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 22. (93.) Jahrgang (1999.), Heft 2. 197–216.
- NÄGLER, THOMAS: Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen. *Geschichte den Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. I.* Bukarest 1979.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 1989.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Európa jogtörténete*. Bp. 1996. 30–31.
- SERVANTIUS, CARLO: Einige Beobachtungen, das Kirchenwesen Siebenbürgens im 13. und 14. Jahrhundert betreffend, und deren Bedeutung für die Herkunftsfrage der deutschen Siedler. *Siebenbürgisches Archiv*. 8. 227–236.
- STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen 1998. 49–54.
- SZABÓ BÉLA: *Az 1583. évi szász Statutum*. (Kézirat.)
- TEUTSCH, GEORG DANIEL – TEUTSCH, FRIEDRICH: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk I–IV*. Köln–Wien. 1984. Első kiadása: 1907–1935.
- WAGNER, ERNST: Boralt und terra Daraus. Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtgebietes. *Siebenbürgisches Archiv*. 8. 70–79.
- WAGNER, ERNST: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*. Innsbruck, 1990.
- ZIMMERMANN, HARALD: *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici*. Köln–Weimar–Wien 1996.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

ANDREANUM – THE LETTER OF PRIVILEGE OF
TRANSYLVANIAN SAXONS LIVING IN THE SYSTEM OF ETHNIC
AUTONOMIES IN MEDIEVAL HUNGARY

(Summary)

The Hungarian monarchy in the 13th century proved to be apt to accept in the people arriving at its territory recognizing their public and civil law norms. Some of the immigrants have become urban citizens (burghers) and the rights sticking to their person and community have developed into urban rights. Several other groups have developed their privileges included in letters of privilege into ethnical autonomy on the territories they used to live.

Among the rights that could be recognized and given by the king the free election of judges and parsons was the basis of autonomy on which the organisation of jurisdiction was built. Some groups of people have created their military ruling and jurisdiction according to their social development, these being similar in many ways and showing differences as well.

The territorial configuration and jurisdiction of people with ethnic autonomy concluded in the bench system. This insured not only their independence but it was the only way the organisation of justice could come into existence for the medieval man living in the world of common law because these people could administer justice in civil law (law of inheritance, family and property) only according to the norms known by the respective group of people. The monarchical judgement seeming wise to people of our days was the result of necessity. In return for privilege the monarch in power wanted military service that appears less or more among duties besides taxes in case of all groups of people.

The high importance of letters of privilege from the 13th century is given by the fact that the above mentioned people lived up to the end of the 19th century for about 600–650 years according to the norms included – though with certain changes and alteration.

The high importance of Andreanum published almost 780 years ago lies in the fact that it contains the enlisted privileges and duties in their most complete form and for the first time.